

WAGNER KÁROLY KÖNYVTÁRA

HÖLVÉNYI GYÖRGY

Wagner Károly jelentős adatgyűjtő, majd maradandó történetírói munkásságával írta be nevét a magyar történetírás történetébe.

A szakirodalom a halála óta eltelt százhetvenöt esztendő alatt számon tartotta személyét és alkotásait. Az *Analecta Scepusii* ma is használható köteteit követte Váradi Péter levelezésének publikációja. Továbbá úttörő jellegű családtörténeti munkája, és végül Sáros megye okleveleinek gyűjteményes kiadása tette ismertté és megbecsültté nevét a XVIII. század utolsó negyedében. Kisebb tanulmányait, közleményeit készségesen közölték a pozsonyi *Ungarisches Magazin* és a budai *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* szerkesztői. — Harmincnél több ismert, reánk maradt kézírata tanúskodik haláláig tartó szorgalmáról, lankadatlan munkaszeretetről.

Wagner alkotásokban gazdag életéről, kortárs pályatársak által általános tisztelettel körülvett személyéről, sajátos történetírói egyéniségéről keveset tudunk.

1732. április 11-én született Sáros megye északi csücskében, a Bártfa melletti Zborón. Kisszebenben és Egerben tanult. Nem volt még tizenhatéves, amikor 1747 őszén Trencsénben belépett a jezsuiták újoncnövendékei közé. Az újoncház anyakönyvéből tudjuk, hogy a fiatal nemesi származású Wagner „*hungarus*”-nak vallotta magát, és belépésekor latinul, magyarul és szlovákul beszélt.¹

A próbaévek után rendjének tanterve szerint hosszabb rövidebb időt töltött egyrészt, mint növendék, másrészt, mint nevelő, oktató a győri, eperjesi, kassai, nagyszombati jezsuita rendházakban. Harmincéves korában, teológiai tanulmányai befejezése után került Szepeshelyre. Itt a káptalanban működő iskola grammatikai osztályának vezetője lett.

Szepeshely hosszú évszázadokon át a szepesi prépostok és a szepesi káptalan székhelye volt. A káptalan hatalmas hiteleshelyi levéltára szerencsés földrajzi helyzete miatt zavartalanul őrizte évszázadok felbecsülhetetlen értékű írásos emlékeit.

Wagner Károly minden szabad idejét levéltári kutatással töltötte. Itt határozta el, hogy életét a magyar történettudomány művelésének

¹ A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve Bp. 1942. 150. 1. (1255. tétel)

szenteli. A tudományokat kedvelő Zbiskó József Károly szepesi prépost a két év múlva búcsúzó Wagner Károlyt azzal az ígérettel bocsátja útjára, hogy fiatal barátja történetírói munkásságát mindenkor erkölcsileg és anyagilag támogatja.

A fenti életrajzi adatok megmagyarázzák, miért éppen a Szepesség történetével kezdett foglalkozni történetírónk? Történetírói vállalkozása és kutatásainak területe Wagnert szepesivé tette az utókor szemében.²

Egyéves besztercebányai tartózkodás után került Nagyszombatba. 1766-ban már Szokolcán tanár a jezsuiták tanárképző intézetében. Itt kedvező alkalom nyílt számára, hogy történetírói alapismereteit kiegészítse és adatgyűjtő munkásságát rendszeressé tegye. 1770-ben Eperjesen rendi beosztásában előjárói már tekintettel vannak történetírói munkásságára. Hamarosan, tudományos elismerésként, a nagyszombati egyetem hittudományi karán az egyháztörténet és szónoklattan tanára lett. 1773 nyarán betegségére hivatkozva rendi javaslatra Bécsben felmentették egyetemi tanári állásából.

1773 őszén a jezsuita rend feloszlásakor a pozsonyi levéltárba került. A vele együtt dolgozó Pray György és Kaprinay István mellett bővíthette történettudományi ismereteit, és kapcsolatba került a hazai történetírókkal, különösen a felvidéki evangélikus történészekkel.

Amikor 1777-ben az Egyetemet Nagyszombatból Budára helyezték, Wagner búcsút mondott Pozsonynak, hogy Budára költözzék Pray Györggyel együtt. Az Egyetem bölcsész karán Wagner Károly lett a címer- és pecséttan tanára és az Egyetemi Könyvtárban Pray György könyvtárigazgató, az oklevéltan professzora mellett a Könyvtár első őre. Hét évi oktató és könyvtárosi munka után 1784-ben nyugdíjazták betegségére való hivatkozással.³ Nyugdíjas éveit állandó munkásságban rokonai körében, Kissebenben töltötte 1790. január 7-én bekövetkezett haláláig.

Wagner Károly életkörülményei alapján könnyen meghatározhatjuk könyvtára „alapításának” idejét. Jezsuita korában a rendi szabályok értelmében könyvtárral nem rendelkezhetett. Rendje feloszlása után szükségessé vált számára, hogy tudományos történetírói munkásságához megfelelő, bármikor kézbe vehető könyvekkel rendelkezzen. Levelezése, kéziratok és publikációi szerint haláláig dolgozott. Így a könyvek gyűjtésének csak korán bekövetkező halála vetett véget.

Ezt a könyvtárat sem nagyságrendi értéke, sem könyvtörténeti jelentősége nem teszi különösebben figyelemre méltóvá. Tudománytörténeti értéke abban rejlik, hogy a gyűjtő, a tulajdonos Wagner Károly egyéni ízléséről, tudományos igényéről, szakmai tájékozottságáról nyújt tárgyi-lagos képet. A tulajdonos életkörülményeiből következő anyagi lehető-

² Weber, Samuel: Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts. Igló, 1901. 187—191. 1.

³ Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlása korában. Ld. ebben az évkönyvben.

ségei a beszerzést rendkívül megfontolttá tették. Ily módon az állomány egyes példányai és a tulajdonos között sajátos kapcsolat keletkezett. Ezért alkalmas a könyvtár arra, hogy hozzásegítsen bennünket tulajdonosa történetírói egyéniségének megismeréséhez. Katalógusa ránk maradt — az Országos Széchényi Könyvtár őrzi — s így az állományát ismerjük.⁴

A könyvtár történetének a tulajdonossal való szoros kapcsolata indokoltá teszi, hogy értékelésénél tekintettel legyünk Wagner történetírói vállalkozásának körülményeire. A magyar jezsuiták egyháztörténeti kutatásai visszanyúltak a XVII. századra. Kollonich Lipót és a bécsi udvar támogatását élvező adatgyűjtő munkásságuknak célja közjogi-politikai és birtokjogi volt első sorban. A magyar nemzeti történetírást, ha közvetve is, mégis többé-kevésbé tudatosan szolgálták. Mindenesetre elősegítették a történettudomány korszerű művelésének lehetőségét. Az adatgyűjtő munka során a megbízóik által kijelölt és anyagilag támogatott célkitűzés érdekében vallási hovatartozás, világnézeti különbség nélkül kézbe kellett venniük a hazai és külföldi szerzők megjelent műveit is. Ily módon az adatgyűjtő munkában résztvevő jezsuiták elengedhetetlen szakmai igényessége kétségtelenül kiszélesítette a jezsuita könyvtárak gyűjtési körét. Kézen fekvő, hogy Wagner történetírói vállalkozásának kezdetén a jezsuita könyvtárak anyagára támaszkodhatott.

Wagner Károly tehát 1773-ban, könyvtára alapításának idején ismerhette már a magyar vonatkozású történeti műveket. Közvetlen tartalmi ismeret alapján mérlegelhette, melyik művek szükségesek számára történetírói munkásságához. E tájékozottságról tanúskodik a könyvvállomány ismert anyaga.

A könyvtárban található műveket 16 esztendő alatt gyűjtötte. A könyvtár történetében egyetlen cezúrát kell megállapítanunk: az 1784. esztendőt, Wagner nyugdíjaztatásának évét. Ekkor véglegesen elköltözött Budáról rokonaihoz, Kisszebenbe. Életkörülményei a tudományos központoktól elszigetelték. Haláláig folytatott kutatásai viszont megkövetelték, hogy a könyveket továbbra is gyűjtse. A könyvtárban található művek impresszum-adatai, levelezése és kéziratai igazolják, hogy ennek az igénynek anyagi viszonyaihoz mérten nagy áldozatok árán is megfelelt.

A beszerzésben legjelentősebb segítője történetíró társai és barátai között Cornides Dániel volt. Az ő segítségével szerezte meg a német protestáns történészek legújabb műveit. A könyvvállomány gyarapításának a vásárlás mellett más módjai is voltak, mint a csere, ajándék avagy nem egy esetben oklevélmásolatok átengedése. A Wagner—Cornides levelezés anyagából pl. arról értesülünk, hogy Windisch Károly Gottlieb a hazai németnyelvű felvilágosodás tekintélyes alakja saját műveivel ajándékozta meg Wagner Károlyt.

A tulajdonos előttünk ismeretes levelezésének állandó és legfőbb tár-

⁴ OSZK Fol. Lat. 6.

gya volt mindenkor a könyvek beszerzésének kérdése. Állandóan együtt-
élt a könyvekkel, mint a mester műhelyének szerszámaival.

A halála után készült katalógusban 807 művet találunk. A könyvtár
nagyságrendi értékét a gyűjtés külső körülményei és célja megmagya-
rázzák.

A könyvvállomány minőségi vizsgálata előtt vessünk egy pillantást a
művek földrajzi provenienciájára és nyelvi megoszlására. Földrajzi pro-
veniencia tekintetében az országok az alábbi sorrendben következnek: 1.
Németország. 2. Magyarország. 3. Ausztria. 4. Svájc. 5. Németalföld. 6.
Olaszország. 7. Franciaország. 8. Lengyelország. 9. Csehország. 10. Anglia
és 11. Svédország. A könyvvállomány nyelvi megoszlása: Latin: 83,75, né-
met: 11,50, francia: 2,50, magyar: 2,00 és olasz: 0,25 százalék.

A könyvtár ismertetésének leglényegesebb pontja: a könyvvállomány
minőségi vizsgálata. Ennek sajátos szempontja szoros kapcsolatban áll tu-
lajdonosa történetírói vállalkozásával. Szepeshelyen született meg azon
elhatározása, hogy a magyar történetírás művelésének szenteli életét.
Ezért gyűjtötte a magyar vonatkozású történelmi műveket. Vizsgálati
szempontunk tehát nem lehet más, mint feletet adni arra a kérdésre:
A Wagner-könyvtár anyaga mennyiben felelt meg gyűjtője történetírói
céljának?

A kiindulásnál a számok segítségéhez kell folyamodnunk. Megállá-
pítható, hogy a könyvvállomány 87 százaléka történelmi tárgyú kiadvány.
A magyar történelemmel foglalkozó művek a történelmi tárgyú kiadvá-
nyok 30 százaléka. E százalékos megoszlás feleslegessé teszi, hogy az
anyag egyéb szaktudományok szerinti megoszlásával foglalkozzunk. Vi-
lágosan kirajzolódik a Wagner-könyvtár magyar történetírói műhely-
könyvtár jellege.

A százalékos arány csak első pillanatra mutathat ellentmondásra. Ha
a nem magyar tárgyú műveket közelebbről megnézzük, megállapíthatjuk,
hogy azok is nagyrészt magyar vonatkozásaik miatt kerültek ide. A jelen
keretek között megkíséreljük a könyvvállomány legnagyobb csoportjában
Wagner Károly fent jelzett törekvéseit nyomon követni.

A bajor humanista Aventinus Joannes *Annalium Boiorum libri VII.*
c. műve évszázadokon át értékes munka volt történetíróink szemében a
magyar krónikairodalom szempontjából. — Boemus Aubanus Joannes *De*
omnium gentium ritibus libri III. c. művében „*De Hungaria*” fejezetben
tárgyalja a magyar anyagot. — Busbequis A. Gislenus műveiben utazásai
során Magyarországon szerzett tapasztalairól ír. Dlugosz (Longinus) Joan-
nes lengyel történetíró *Historia polonicája* számos magyar vonatkozású
anyagot tartalmaz.

A XVI. századi német történetírók munkásságának pontos ismere-
tére mutat az a biztonság, amellyel kiválasztja történetíróink a maga szá-
mára hasznosnak vélt műveket. Így kerülnek könyvtárába magyar vonat-
kozásaik miatt Eber Paul *Calendarium historicum*, Cureus Joachim
Schlesische General Chronica, Franck von Wörd Sebastian *Chronica*ja.

Külföldi történetírók XVI—XVII. századi műveikben gyakran tárgyalják a Magyarországon jóvátehetetlen pusztítást jelentő török háborút. Ezért szerzi meg Wagner Károly az alábbi műveket: Chytreus David: *Chronologia historica*, Driesch Gerard: *Historia legationis caesareae ad Portam Ottomanicam*, Bizozzerio Simpliciano: *Notizia particolare dello stato passato e presente de regni d' Ungheria, Croazia, s principato di Transylvania*, Ferrarius Guido: *De rebus gestis Eugenii bello Pannonico*, Gerlach Stephan: *Tagebuch an die ottomanische Pforte abgefertigten Gesandtschaft*, Reusner Nicolaus: *Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus a capta Constantinopoli usque ad annum 1600*.

A XVII. századi történetírók magyar vonatkozású műveik közül említésre méltók: Han Paul Conrad: *Alt und neu Pannonia*, továbbá a protestáns történettudomány nagytekintélyű művelőjének, Sleidanus Joannes-nek Buda elfoglalásáról szóló írása: *Commentarium de statu religionis et reipublicae sub Carolo V. caesare*.

A magyar vonatkozások fáradhatatlan keresése hívta fel Wagner figyelmét az alábbi művekre: Dobner Gelasius: *Monumenta historica Bohemiae*, Gromer Martinus: *Polonia sive de situ populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici*, Gvagnino Alexandro: *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi*, Lasitius Joannes: *De ecclesiastica disciplina, moribusque et institutis fratrum Bohemorum memorabilia continens*, Pastorius Joachim: *Florum Polonicus seu Polonica Historia*.

Wagner Károly gyűjtési szempontjainak ismeretében természetes számunkra, hogy a magyar történelemmel foglalkozó művek mindegyikét igyekezett megszerezni. A külföldi kiadványokban található magyar krónikák mellett ott sorakoznak Bonfini, Istvánffy, Oláh és Taurinus művei.

Könyvtárának gyarapítása során egyedül történetírói célja vezette. A XVIII. századi korszerű történetíró forráskritikai igényével kívánta vizsgálni és műveiben felhasználni a magyar múlt írásos emlékeit. A forráskritika Wagner szemében is az empirikus gondolkodáson alapuló, oklevelekre építő történettudomány művelését jelentette. A történetíró idejének legnagyobb részét oklevelek felkutatásában és vizsgálatában töltötte. Ugyanakkor azonban figyelemmel kellett kísérnie a hazai és külföldi történeti műveket és az azokon található forrásanyagot. E munkamódszer valósággal rákényszerítette az egyetemes történettel való állandó kapcsolatra. Így nemcsak állandóan bővülő történeti ismeretanyaggal rendelkezett, hanem megismerkedett tudománya fejlődő módszereivel s szeme előtt alakultak a történettudomány új ágai, szakterületei.

A XVIII. századi magyar történetírást képviselő művek jelentősen segítenek bennünket a könyvtár tulajdonosa történetírói egyéniségének megismeréséhez. E század magyar történetírása nemcsak mennyiségben, hanem politikai, világnézeti állásfoglalásban és tudományos színvonalban is kiemelkedő.

A könyvtár tulajdonosának személye alapján természetesnek találjuk, hogy a jezsuita történetírók: Fridvalszky János, Horváth Mihály,

Katona István, Kazy Ferenc, Koller József, Pray György, Schmitth Miklós, Szentiványi Márton és Timon Sámuel művei csaknem teljes számmal megtalálhatók. E művekhez csatlakoznak más katolikus történetírók írásai, mint pl. Dezsericzky Ince, Gánóczy Antal, Róka János.

A katalógus adatai Bél Mátyás nevével jelzik először és rendkívül hangsúlyozottan, hogy Wagner Károly érdeklődése, figyelme túlterjed a jezsuita vagy akár a katolikus történetírás keretein. Bél Mátyás művei közül megtalálhatók: *Apparatus ad historiam Hungariae dacadis*, *Notitia Hungariae novae geographico-historica*, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres et gemini*, *De vetera literatura Huno-Scythica* és *Compendium Hungariae geographicum*.

Bél Mátyás nemcsak művelője volt a hazai történettudománynak, hanem példás szervezője is. Az általa vezetett pozsonyi liceum valóságos tudományos központjává lett a felvidéki evangélikusoknak. Wagner figyelemmel kísérte és nagyra értékelte a Bél-tanítványok történetírói munkásságát. A katalógusban megtaláljuk műveiket: Bél Károly: *De Maria regina commentatio* és *De archiofficiis regni Hungariae*, Korabinszky: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, Severini János: *Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cisdanubianae*, Wallaszky Pál: *Tentamen historiae litararum sub regé Mathia Corvino de Hunyad és Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus*, Windisch Károly Gottlieb: *Geographie des Königreichs Ungarn*.

Bél Mátyás mellett ugyancsak a német államismereti iskola szellemét képviselik az erdélyi származású Schmeizel Márton *Recensio critica de numis Transylvanicis ex auro argentoque signatis*-a és tanítványának Schwartz Gottfriednek *Flores sparsi ad tabulas pignori relictarum 13. civitatum Scepusiensium, Originum et occasum Transilvaniae*, *Anzeige von des Herrn Grafens Wolfgangi de Bethlen, Historiarum Hunagrico-Daciarum libri XVI. c. munkái*. Benkő József *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis per Transylvaniam explanatio* és *Transylvania partis prioris, sive Generalis c.* írása zárja az államismereti iskola szellemében készült kiadványok sorát.

Az erdélyi történetírást a következő művek képviselik: Bethlen Farkas: *Historia de rebus Transylvanicis*, Bethlen János: *Rerum Transylvanicarum libri IV. gesta principum ab anno 1629. usque 1663. complectentia*, Bod Péter: *Hungarus Tymbaules continuatus*, *Indicia judiciaria fori ecclesiastici praxis*, *Synopsis juris conbialis, seu de jure connubiorum*, Magyar Athenás, Szent Polykárpus avagy erdély református püspököknek historiájuk, és Mikola László: *Historia genealogicotransilvanica*.

A XVIII. századi magyar történetírásban a többi hazai történetíróval szemben álló csoportot jelentett Benczur József, Kercselich Ádám Boldizsár és Kollár Ferenc Ádám. A bécsi udvar szájaíze szerint írt, a

magyarországi általános szemlélettel mereven szemben álló, de tudományos értékű műveik közül az alábbiakat találjuk meg: Benczur József: *Hungaria semper libera*, Kercselich Ádám Boldizsár: *Historiarum ecclesiae Zagrabiensis* és *Notitia praeliminares de regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae*, Kollár Ferenc Ádám: *Historia diplomatica juris patronatus apostolicorum Hungariae regum* és *Historia diplomatica juris patronatus apostolicorum Hungariae regum* és *Historia jurisque publici regni Hungariae amenitates*.

A Wagner-könyvtárnak az egyháztörténet tárgykörébe tartozó anyagában a katolikus és protestáns egyháztörténészek művei egyaránt megtalálhatók, így Baronius és Bellarmin mellett Bebel és Conring éppen úgy, mint Sarpi. Az egyháztörténeti kiadványok is jobbra magyar vonatkozásaik miatt kerültek a könyvtárba.

Történetíró egyháziaknak az egyháztörténettel szembeni tartózkodása a XVIII. században nem ritka jelenség hazánkban. A Habsburgok és udvaroncaik egyházpolitikai elveit nem tudták vállalni. Ezért inkább hallgattak.

Az ún. történelmi segédtudományok körébe tartozó műveknek különleges jelentőségük van. Hiszen Wagner Károly a budai Egyetemen éveken át a segédtudományok professzora volt. Így nemcsak a történettudomány korszerű művelése, hanem a katedráján reá váró munka is megkövetelte, hogy a segédtudományok eredményeivel lépést tartson.

Oklevéltani munkák: Baringus Daniel Eberhard: *Clavis diplomatica*, Mancini Antal: *Compendiaria politioris litteraturae notitia*. A vitairadalomból: Pray György, Katona István és Cornides Dániel: *Epistolae exegeticae in disputationem Antonii Gánóczy* és *Kurze Erzählungen der Streitigkeiten über die allen Urkunden*.

Kronológiai munkák: Kretzheim Leonhard: *Observationum chronologicarum libri IV.*, Lilius Gregorius: *De annis et mensibus ceterisque temporum artibus* és *Calendarium graecum et Latinum*.

Éremtani művek: Mellen Jakob: *Series regum Hungariae e numis aureis* és Seiwert Johann: *Auraria Romano-Dacica*.

Pecséttani munkák: Koller József névtelenül megjelent munkája: *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-apostolici*.

Családtörténeti munkák: *Collectanea genealogico historica ex archivo inclitorum Austriae Inferioris statuum excerpta*, Coronin Rudolph: *Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei comitum et rerum Goritiae scriptum*. *De gente Bathorea commentarius cum tabella genealogica de genere Pogan deducta*, *Genealogia Sounekium Comitum*, *Origo et genealogia comitum de Habsburg*, Hoheneck Johann Georg: *Notitia genealogica familiarum Superioris Austriae*.

Abban a korban a történettudomány művelői a földrajzot nem tekintették a történettudománytól függetlennek. Sok esetben nehéz is lenne eldönteni, hogy egyik-másik mű a földrajz vagy inkább a történe-

lem tárgykörébe tartozik. Éppen ezért vizsgálatunk folyamán a fenti differenciátlanságot mérlegeltük.

Az egyház és állam viszonyának hosszú évszázadokon át annyit vitatott kérdése a reformáció megjelenésével fokozottan a történetírók érdeklődésének körébe került. A gallikanizmus, a febronianizmus és a felvilágosodás hatására e kérdés hazánkban is időszerűvé lett. Érthető, hogy a Wagner-könyvtárban sem hiányoznak az ilyen jellegű művek, mint pl. Agathander Norbert, Guevara Antonio, Rossai Gulielmus, Reinking Theodor munkái.

A katalógusban felsorolt segédkönyvek közül említésre méltó Chytreus David Onomasticon theologicum-a, Cellarius Christoph Geographisch-historisches Lexikon-a, a Gauhen-féle Adels-Lexikon.

Összesen két folyóiratot találunk a könyvtárban. Az *Allergnädigst Privilegirte Anzeigent* és az *Ungarisches Magazin*.

Wagner Károly ex-jezsuita volta indokoltá teszi, hogy a teológiai művekről említést tegyünk. Meglepően kevés, szám szerint 28 teológiai művet találunk. A csekély számú kiadvány között vannak szentírástudományi, egyházjogi művek, hitvita-íratok és aránylag nagy számban szentek életrajzai. Figyelemre méltó, hogy egyetlen dogmatika vagy erkölcstan sem szerepel a katalógusban. A teológiai könyvek számából és tartalmából nehéz lenne következtetni a könyvtár tulajdonosának, még kevésbé gyűjtőjének egyházi jellegére. Ez az apró adat is igazolni látszik legújabb irodalomtörténeti kutatásunk megállapítását: a XVIII. századi egyházi tudósok gondolkodásának laicizálódását.⁵

A XVIII. századi hazai általános műveltség közös alapját jelentő klasszikus kultúra képviselőt, Hérodotoszt, Plutarkhoszt, Polübioszt, Cornelius Nepost, Diodorus Siculust, Liviuszt, Plinius Secundust, Sallustiuszt ott találjuk a könyvtár polcain.

A Wagner-könyvtár minőségi vizsgálatának végére értünk. Nem volt szándékunk, minden egyes könyvet megvizsgálni. A könyvállomány összetételében azokat a nyomokat kerestük, amelyek hozzásegítenek bennünket Wagner Károly történetírói vonásainak megrajzolásához. Az egyes köteteknek különleges bizonyító erejük van, mindegyike mögött ott van történetíróink egyéni érdeklődése. Ha Wagner Károlynak egyetlen műve sem maradt volna fenn, a könyvállomány katalógusa akkor is beszédesen bizonyítaná gyűjtője történetírói munkásságának területét. Ha nem írt volna Kovacsich Márton György méltatást Wagner Károlyról, akkor is a katalógusban szereplő művek figyelmeztetnének bennünket, hogy benne nem elég a jezsuita történetírók egyikét látnunk csupán. Ezért nem lépünk a feltételezések ingoványos talajára, ha a fenti ismertetések mérlegelésével megkíséreljük Wagner helyét megkeresni a XVIII. századi történetíróink között.

⁵ Tarnai Andor: Az elvilágosodó egyházi és világi irodalom története 1600-tól 1772-ig. Bp. 1964. = 551–590. l.

Irodalomtörténeti kutatásaink legújabb eredményeit közvetve igazoló könyvanyag tükrében annyit meg kell állapítanunk, hogy a magyar tudománytörténet nem elégedhet meg a XVIII. századról közismert általánosításokkal. A történetírók egyéni útjának megismerése elősegíti, hogy tisztább, megnyugtatóbb képet alakíthassunk ki a XVIII. századi hazai történetírásról.

Wagner Károly kedvező időpontban választotta élethivatásául a történettudomány művelését. A XVIII. század második felére a magyar történetírás jelentős mértékben pótolta XVII. századi elmaradottságát. A század első felében a szorososan Hevenesi Gábor személyéhez fűződő, a magyar történetírásba szervesen kapcsolódó, jól szervezett adatgyűjtő munka hatalmas eredményei példaként állottak a fiatal történetírók előtt. A jezsuita történetíró-iskola második nemzedéke anélkül, hogy az adatgyűjtést abbahagyta volna, hozzálátott az anyag kiaknázásához. A feldolgozás már kezdeti szakaszában is haladást jelentett a magyar történetírás viszonyai között. Timon Sámuel úttörő munkása rakta le alapjait Pray György nevével jelzett kritikai történetírásunknak. Timon katolikus álláspontjának feladása nélkül arra törekedett, hogy hű maradjon a történeti igazsághoz. Munkáinak tárgya már nem az egyháztörténet, hanem a magyar nemzet történelme.

A jezsuita történetíró-iskola második nemzedéke, Pray és társai munkásságába kapcsolódott be Wagner Károly.

A jezsuita történészek magatartásának, a magyar történetírás történetében korszakot jelentő munkásságának természetesen megvolt a maga politikai, társadalmi és gazdasági háttere. A janzenizmus és a felvilágosodás szellemi képviselői udvari befolyásának eredményeképpen a Habsburgok magatartása megváltozott a jezsuitákkal szemben. Mária Terézia kétarcú intézkedései ellenére is egyre általánosabbá vált a Habsburgokkal szembeni bizalmatlanság a magyar jezsuiták körében. Így a XVIII. századi egyházi tudósok legkonzervatívabb és szigorú szabályzatuk következtében legegységesebb csoportja, a jezsuiták is szabadabban kezdték tájékozódni.

Ugyanakkor a hazai egyháziak haladó szellemű magatartása a jezsuita iskolarendszer merevségével szemben elgondolkodtató figyelmeztetés volt. Gondoljunk pl. a piarista iskolák természettudományos oktatására avagy Barkóczy érsek éles jezsuita-ellenes állásfoglalására a teológiai oktatásban.

A jezsuiták privilegizált helyzetét állami és egyházi oldalról veszély fenyegette. Sem a pápák, sem a katolikus európai uralkodók nem jelentettek védelmet számukra.

A XVIII. század közepén hazánkban félreérthetetlenül két kristályosodási pont alakult ki: az abszolutizmus és a középnemesség. A magyar jezsuita történettudósok az utóbbiban kerestek szövetségest. A nemesi származású rendtagokon és az iskolákat látogató nemes ifjakon keresztül a középnemességgel szoros kapcsolatban állottak. Jobbára a Fel-

vidéken éltek, dolgoztak. Jól ismerték a hazai társadalmi viszonyokat. Társadalmi tevékenységük során tapasztalták, hogy a többségében német anyanyelvű, de hungarus-tudatú városi polgárság magatartását, gondolkodását a magyar középnemesség ideológiája határozza meg.

A magyar jezsuiták a bécsi udvar politikai, világnézeti eszményeit elutasították, és védelmet a magyar középnemesség soraiban kerestek. Ez a „szövetség” határozottan védelmi jellegű volt. Jelentőségét nem kulturális eredményeiben, hanem sokkal inkább társadalmi kölcsönhatásában kell látnunk, keresnünk. Ebben a szövetségben a jezsuiták és a középnemesség hajdani viszonya lényegesen megváltozott. A nemesség a maga politikai, gazdasági erejének következtében egyre erősebben hatott az egyházakra és nem utolsósorban a jezsuitákra. A rend feloszlata után a rendtagok a központi irányítástól elszigetelten éltek. Ugyanakkor évről évre erősödtek családi és társadalmi kapcsolataik. Az államhatalom törekvéseit kiszolgáló főpapságnak a feloszlott szerzetesrendek tagjaival szembeni érdektelensége segítette az irányító középnemesség szellemi befolyásának érvényesülését.

A társadalmi téren bekövetkező asszimilációs folyamat következményei a tudománytörténet, pontosabban a magyar történetírás területén is észlelhetők. Vizsgált területünkön csupán két jelenségre szeretnénk rámutatni: Pray György és társai egységes és határozott magatartása a történetírókkal szemben támasztott udvari követelésekkel. Wagner Károly műveinek kiadását egyházak helyett nemesek, tekintélyes számban evangélikusok anyagi támogatása tette lehetővé. Az asszimilációs folyamat következményének kell tekintenünk a vallási előítéletek lassú, fokozatos megszűnését a tudományos eredmények értékelésénél és a kritikai történetírás alkotásaiban.

Wagner tudósi magatartása természetesen nem magyarázható csupán a megváltozott körülményekből. Ennek legmélyebb gyökerét személyiségében kell keresnünk. Megnyugtató választ csak az életrajzi kutatások adhatnak. Könyvtára történetével kapcsolatban felmerült adatok, nevezetesen a kortárs történészek Wagner iránti megkülönböztetett megbecsülése és Wagner előítéletmentes szaktudományi érdeklődése figyelmeztet bennünket: a könyvtártulajdonos történetírói munkásságának egyéni jellege van. Nem csupán egyike Pray és Katona munkatársainak. A Kollár, Kercselich és Benczur osztrák birodalmi koncepcióban gondolkodó aufklárizmusa idegen maradt tőle. Helyének meghatározása a XVIII. század történetírói között ma még kutatási feladat.

Nem kívánunk a hiányzó Wagner-életrajz sok új és értékes anyagot felszínre hozó eredményeinek feltételezések alapján elébe vágni. Anyanyit azonban meg kell állapítanunk, hogy nemzeti történetírásunk területén végzett kutatásainak személyisége, élet- és történelemszemlélete egyéni szint, hangot, jelleget adott. Egyébként sem múltjában, sem társadalmi helyzetében, sem politikai magatartásában nem találhatjuk magyarázatát személyét és munkásságát övező tiszteletnek.

Kovacsich Márton György, a II. József korabeli magyar felvilágosodás országos tekintélyű alakja, a felvilágosodás szellemében szerkesztett folyóiratában, a *Merkur von Ungarn*-ban a magyar tudósok életrajzsorozatában elsőnek közölte Wagner Károly tudományos működését ismertető életrajzát, és írta meg a hazai felvilágosodás képviselőjeként értékelését. A *Merkur von Ungarn* a hazai felvilágosodás fóruma volt. Rendkívül tudatosan és következetesen figyelte a hazai szellemi élet jelenségeit, s minden egyes esetben iránytmutató, elvű ítéletek jellemezték. Így igen figyelemreméltó és elgondolkodtató Kovacsich véleménye Wagner Károlyról:

„Egyébként sok hazai történelemmel foglalkozó műve részben vagy egészben kész, amelyeket tőle remélünk, ha a Gondviselés meghosszabbítja egészségét és életét, amit szívből kívánunk.” Majd később így folytatja: „Erkölcsei jellemét azok, akik személyesen őt nem ismerik, műveiből nagyon előnyös oldaláról ismerhetik meg: Színlelés nélküli jámborság, higgadt, értelmes, szelíd magatartás, emberszeretet, türelmesség, tartózkodás minden tudományos viszálykodástól. Minden cselekedetében a legtisztább szándék vezeti: elkerülése mindannak, hogy valakit megsértsen. A hiúsággal szemben közömbös. Fáradhatatlan szorgalom, lan-
kadatlan munkaszeretet és több hasonló erény, melyek kívánatos lenne, hogy más tudósoknál is meglegyenek. Soha nem lehet vele szemben ellenséges az, aki személyes ismeretségben van vele. Írásai teljesen meg-
alapozottak, az agyafúrt feltételezéseket távol tartja magától, történeti adatait hiteles forrásokból igazolja. Sorsával elégedett, bár jobb sorsra érdemes. Kár, hogy ilyen emberek, akik a nemzetet az irodalomban a barbárság vadjától megmentik, oly közepszerű viszonyok között élnek, hogy annak, amit jobb helyzetben alkothattának, megfelelő eszközök hiányában, egy részét fel is kell adniok.”⁶

DIE BIBLIOTHEK DES KÁROLY WAGNER (ZUSAMMENFASSUNG)

Károly Wagner SJ., Professor der Kirchengeschichte an der Universität Nagyszombat (Tyrnavia) gehörte u. a. mit György Pray zur zweiten Generation der historiographischen Schule der ungarischen Jesuiten. Um die Mitte des XVIII. Jahrhunderts konnte diese Schule schon auf eine bewegte Vergangenheit zurückblicken. Und während dieses Zeitalters ragte vor allem die Geschichtsschreibung mit den bedeutendsten Leistungen in der ungarischen Wissenschaftsgeschichte hervor. In der ersten Periode der historiographischen Tätigkeit Wagners wurde die Gesellschaft Jesu im Jahre 1773 aufgehoben. Danach hat der entlassene Professor im Pozsonyer Landesarchiv eine Stellung gefunden. Zu jener Zeit begann er das Büchersammeln.

Der Katalog seiner Bibliothek, den man unmittelbar nach seinem Tode zusammengestellt hat, befindet sich jetzt im Handschriftenarchiv der Széchényi Landesbibliothek.

⁶ Merkur von Ungarn. 1787. III. Anhang 42—54. 1.

Jeder Band der Bibliothek, die mehr als 800 Bände enthalten hat, wurde von Wagner selbst ausgewählt. Daraufhin kann man feststellen, dass der qualitätsmäßige Bücherbestand seine historiographische Eigenart und Anschauung charakterisiert.

Neunzig Prozent der Bücher sind geschichtswissenschaftlicher Natur. Das Bestreben unseres Geschichtsschreibers ging im Sammeln dahin, dass er sich möglichst alle jene Werke ungarischer und ausländischer Gelehrten verschaffte, die mit der ungarischen Geschichte irgendwie in Beziehung standen. Damit trachtete er die wissenschaftlichen Ansprüche der Quellenkritik zu befriedigen. Er hatte überhaupt kein Vorurteil gegen die Abstammung, Religion und politische Anschauung der Verfasser. Es ist ein bezeichnender Zug der Unvoreingenommenheit, dass in seiner Bibliothek der Humanismus, der typische ungarische Feudalismus und die ungarische Aufklärung und der transsylvanische Protestantismus vertreten sind.

Károly Wagner bereicherte die ungarische Geschichtswissenschaft mit den folgenden selbständigen Werken: *Annalecta Scepusii*, *Diplomataria Sarosianum*, eine ungarische Genealogie und Veröffentlichung der Briefe des Erzbischofs Péter Váradi. Es ist bemerkenswert, dass er sich von der Publikation politischer und kirchengeschichtlicher Werke zurückhielt.

Die Grundansichten Károly Wagners, die sich in der Auswahl des Bücherbestandes zurückspiegeln, zeigen, dass er ein charakteristischer Vertreter jener kirchlichen Persönlichkeiten — nicht zuletzt der Jesuiten — war, die als Repräsentanten des Laizisierungsprozesses im XVIII. Jh. angesehen werden können. Es steht uns ferne behaupten zu wollen, dass er vom Geiste der Aufklärung berührt wurde. Er war ein eigenartiger Typus jener Kirchenkreise, welcher die Schranken der orthodoxen Erziehung überschritten hat, und seine Werke in den Dients der objektiven Wahrheitssuchung gestellt hat.

Die Ergebnisse seiner Arbeit und seine individuelle Eigenart begründen seine hervorragende Stellung in der ungarischen Geschichtsschreibung des XVIII. Jahrhunderts.